

CONTENTS I ENGANYATS.
BALL DE BASTONS, BALL DE DIABLES, MOROS I CRISTIANS
I LES NOCES DE RAMON BERENGUER IV
Àngel Vallverdú Rom, Pau Plana Parés, Daniel Vilarrúbias Cuadras

... el mite i la història tenen, almenys,
una base molt important en comú: la narració.
Lluís Duch.

Resum:

A partir de mitjan segle XX, gràcies a l'obra de Joan Amades, s'ha imposat la creença que la primera notícia escrita sobre els balls de bastons, els balls de diables i les danses i festes de moros i cristians es troba a les noces de Ramon Berenguer IV amb Peronella d'Aragó, l'any 1150. En aquest article posem de manifest que Amades no va fer altra cosa que una interpretació, interessada si es vol, d'una font secundària que no podrà ser contrastada a no ser que aparegui un manuscrit que, probablement, porti uns dos-cents anys desaparegut.

Paraules clau:

Ball de bastons; ball de diables; moros i cristians: Ramon Berenguer IV; Peronella d'Aragó; Joan Amades; Mariano Soriano Fuertes; Josep Teixidor Barceló; Miguel de Manuel.

Quan hom cerca referències històriques sobre el ball de bastons, el ball de diables o els balls i festes de moros i cristians, té un percentatge altíssim de probabilitats d'acabar-hi fent cap. Les obres divulgatives i àdhuc moltes de científiques hi remetent. De manera totalment acrítica, som molts els que l'hem donat per bona i l'hem considerada com la primera dada escrita fefaent que acreditava l'existència d'aquestes manifestacions culturals, publicant-la arreu tot sovint ad libitum, amb múltiples formes i matisos i acceptant-la generalment.

En efecte, Joan Amades va publicar al seu monumental Costumari català, i en altres articles de menor extensió, una de les referències que va tenir, i té, més gran fortuna i predicació, com hem dit, tan a nivell d'investigació com divulgatiu, la que parla de les noces del comte de Barcelona Ramon Berenguer IV i la princesa Peronella d'Aragó. De fet, Amades pren la notícia d'un altre autor més citat que llegit: Mariano Soriano Fuertes (1856). Tanmateix, no fou ell el primer en citar-lo: Milà i Fontanals (1895: 264), Anglès (1935: 313), Alford (1937: 221) o Campany (1944: sp), entre altres, l'havien precedit.

La pretensió d'aquest article és mostrar com la interpretació d'un text, perdut segons sembla ja fa més de dos-cents anys, pot arribar fins als nostres dies conformada com a mite, si no fundacional, demostratiu almenys d'una antiguitat inveterada, convertint-se d'aquesta manera en un dels exemples més clars en que les narracions i la seva transmissió, element clau de la tradició, ha acabat barrejant, fins que no es demostrï el contrari, història i mite per generar una nova narració que reinicia la roda.

La notícia

L'any 1952 apareixia el volum III del Costumari català, consagrat al Corpus i a la Primavera. A la pàgina 16, Joan Amades diu

La data més vella que ens és coneguda, d'una representació d'aquest gènere [parla dels entremesos] a casa nostra, és de l'any 1150, llavors del casament de Ramon Berenguer IV amb Na Petronella, filla de Ramir el Monjo, rei d'Aragó, en el qual casament fou representat un combat dels diables amb els àngels, capitanejats i comandats, aquests, per sant Miquel Arcàngel. També hi fou fet un ball de bastons ¹.

El 1954 el mateix autor publicava una nota molt semblant al Boletín de la Biblioteca-Museo Balaguer (p. 37):

La noticia más antigua que nos es conocida referente a danzas representativas y a farsas espectaculares data del año 1150, en ocasión de las fiestas nupciales del conde de Barcelona, Ramón Berenguer IV, con la princesa Peronella, hija del rey de Aragón, Ramiro el Monje. Durante el solemne banquete, entre plato y plato, según costumbre en los grandes ágapes reales, se celebraron un baile de bastones o de paloteo y una farsa que representaba la pelea de unos diablos capitaneados por Lucifer contra una corte de ángeles dirigidos por el arcángel San Miguel.

I a l'any següent, dins l'Anuario Musical (p. 185):

[...] Es interesante observar que la noticia documental más antigua que nos es conocida de la danza de palos se refiere a las fiestas celebradas con motivo de las bodas del Conde de Barcelona Ramón Berenguer IV con la princesa Petronila, hija de Ramiro el Monje de Aragón, acaecido el año 1150, en la que tomaron parte una danza de paloteo junto a otra que figuraba una lucha entre unos ángeles dirigidos por el arcángel San Miguel y una legión de diablos.

Finalment, en el seu llibre publicat pòstumament (Amades 1966: 91) afirma que

¹ Nosaltres ens hem servit del facsímil de 2005.

Son bien escasas las referencias históricas de las danzas que nos ocupan [les de moros i cristians] que nos son conocidas. La más antigua de que tenemos noticia se refiere a las fiestas celebradas por la Universidad de Lérida² en ocasión de las bodas reales del Conde de Barcelona Ramón Berenguer IV con Petronila de Aragón, hija de Ramiro el Monje, acaecidas el año 1137. Consta que se presentó una lucha de moros y cristianos.³

Només en la tercera d'aquestes notes, la publicada a *l'Anuario Musical*, l'ínclit folklorista barceloní indica d'on extreu la informació: *Historia de la música española desde la venida de los fenicios hasta el año 1850. Tomo primero*, del ja anomenat Manuel Soriano Fuertes, per bé que a la bibliografia del *Costumari* ja hi consta tal obra.

Per la seva banda Soriano Fuertes pren la notícia de l'obra autògrafa de Josep Teixidor Barceló *Discurso sobre la Historia Universal de la Música, en el que se da una idea de todos los sistemas de música, tanto prácticos como especulativos, usados por antidiluvianos, caldeos, fenicios, egipcios, griegos, chinos, bracmanos, americanos, hebreos, españoles, árabes, italianos, franceses, ingleses, escandinavos, y alemanes, tanto antiguos com modernos, con otras cosas análogas a la música. Compuesto por D. Joseph Teixidor y Barceló, organista principal que fue de las señoras Descalzas Reales de Madrid, ex-vice maestro de Capilla de la Real de S.M.C. y al presente organista principal de la misma Real Capilla* de la qual només se'n va publicar el primer volum. No només prengué la notícia sinó que en va aprofitar una gran quantitat de materials com ell mateix reconeix més endavant quan diu que en posseeix l'original. De fet, i sense ànim d'allargar-nos excessivament sobre aquest assumpte, l'obra de Soriano fou durament criticada fins al punt de ser titllada quasi bé de plagi per Felip Pedrell i Hilarión Eslava (Pedrell 1890: 4-5). Vegem en quins termes s'expressa Soriano a la pàgina 125 del volum I:

Este príncipe [Ramon Berenguer IV], se casó en la ciudad de Lérida con doña Petronila reina de Aragon, celebrándose los desposorios en la iglesia catedral con la pompa y magestad digna de tales consortes. El autor de un manuscrito que refiere lo suntuoso de estas bodas, (1) dice: que en la catedral se cantó un Tedeum Laudeamus por un sin número de cantores; que el príncipe y la reina fueron al templo

² Entenem que Amades vol referir-se a la col·lectivitat d'habitants de Lleida, tot i que tampoc descartem que ho fes amb respecte al govern municipal lleidatà, agafant la denominació més freqüent en l'època tardomedieval. Fins que Jaume I (1264) atorga el privilegi reial no es substitueix per "Paeria" l'antic "Consolat" d'origen romà. No podem acceptar que es volgués referir a un centre d'ensenyament ja que no fou fins 1300 que Jaume II instituí l'Estudi general

³ Observi el lector la diferència en les cronologies proposades. Entenem que el 1137 es refereix a la signatura dels Capítols Matrimonials de Barbastre i el 1150 al·ludeix a la celebració de les noces, trobant-nos, en aquesta cita, en una confusió entre diferents dates d'un mateix procés.

acompañados de la mayor parte de prelados y nobleza de Cataluña y Aragon, precedidos de un gran coro de juglares y juglaresas, cantores y cantoras, como tambien muchas danzas, entre las cuales hace particular mencion de una compuesta de moros y cristianos que figuraban un reñido combate: danza que aun se conserva en nuestros dias en algunos pueblos de España.

En la crida a peu de pàgina aclareix que

El manuscrito que se cita ecsistía en poder de D. Miguel de Manuel, bibliotecario que fué de S. Isidro el Real de Madrid, segun Teixidor de quien tomamos esta noticia.

Més endavant tornarem al manuscrit de Miguel de Manuel.

La nota citada en quatre ocasions per Amades difereix de la informació oferta per Soriano en el cas de les tres primeres. La pregunta és evident: com pot ser que el segon d'aquests autors parli d'un ball de moros i cristians (a part d'altres danses que no especifica) i Amades ho faci d'un ball de bastons i d'un ball de diables? Pitjor encara, com és possible que això passi quan anteriorment Soriano ja havia estat citat per altres estudiosos que hem anomenat més amunt en (pràcticament) els seus mateixos termes?⁴ La resposta la tenim en que Amades no només va citar sinó que també va llegir Soriano Fuertes.

En efecte, unes quantes pàgines més endavant (174-176) Soriano torna a referir-se al dit casament i relaciona les danses que (suposadament) s'hi portaren a terme amb altres força més antigues:

De todos estos bailes, se hallan vestigios todavía en España. De los bailes pirricos ó militares, en las soldadescas ó paloteos que todavía se usan en algunos pueblos [...]

Los griegos ejecutaban unas danzas militares, á las cuales llamaban pírricas, porque los danzarines figuraban evoluciones y combates al

⁴ MILÀ I FONTANALS (1895: 264): "Es verdad que según Teixidor, citado por D. Mariano Soriano Fuertes, I, 125 y 26 en su "Historia de la música española," existió un MS. que refería que en los desposorios de D. Ramón Berenguer IV con doña Petronila, no sólo figuraron juglares y juglaresas, cantores y cantoras, sino también muchas danzas entre las cuales hace particular mención de una compuesta de moros y cristianos que figuraban un reñido combate."

ANGLÈS (1935: 313): "Un manuscrit català [Soriano no diu enlloc d'on prové] descrivia la festa solemne del casament de Ramon Berenguer IV, celebrat l'any 1151. [sic] Contava com el rei i la reina anaven a la seu precedits dels bisbes i noble gent de Catalunya i Aragó, seguits de molts joglars i joglaresses, cantors, cantores i d'altres que feien danses belles. El manuscrit parlava encara del Te Deum solemníssim cantat per una bona colla de cantors escollits.[...] ni cal dir com els cantors de la seu barcelonina [el casament havia estat a Lleida] haurien estat reforçats pels vinguts dels monestirs i temples principals del reialme."

CAPMANY (1944: sp): "[...] puix en ocasió de les festes que es celebraren en el segle XII amb motiu dels esponsalics del Comte de Barcelona Ramon Berenguer IV amb Peronella reina d'Aragó, figurà en dites festes la dansa de Moros i Cristians, el que fa creure és degut el seu origen en el temps de la Reconquesta, ja que en dita època sovintejaven les lluites entre moros i cristians."

compàs de la música; y los catalanes en el casamiento del conde Ramon Berenguer IV, con la reina Doña Petronila de Aragon, ejecutaron uno de igual clase entre moros y cristianos.

Si los antiguos griegos cansados de la seriedad de las danzas pírricas, introdujeron en ellas la acción de brazos, actitudes de cuerpo, y meneos jocosos, ejecutados al compàs armónico de la música, y tal vez animados de versos sentenciosos; los catalanes y provenzales introdujeron diablillos, los cuales con sus ridículos movimientos y gestos, hacian menos pesadas las evoluciones propias de los combates y peleas; y no faltando en estas evoluciones, razonamientos en verso, las danzas de los catalanes tanto en del siglo XII como en la época presente, deben tenerse por una perfecta imitacion, de las practicadas por los antiguos griegos, cuando no sean dichas danzas mas antiguas en España que en Grecia.⁵

A la vista d'això resulta evident que la notícia "original" que dóna Soriano, per una associació d'idees, s'acaba convertint en quelcom, com a mínim, diferent. Els dos paràgrafs condensen bona part dels tòpics que des del segle XVII⁶ fins als nostres dies han fet relacionar el nostre ball de bastons, els balls d'espases o les representacions del tipus moros i cristians amb les antigues danses gregues. Sense anar més lluny el mateix Amades ja ho havia fet, conjuntament amb Francesc Pujol, al Diccionari de la dansa (1936: 89) afirmant que

Aquest tipus de ball, que a Catalunya anomenem Ball de bastons, és antiquíssim. Segons la tradició grega fou creat per una divinitat guerrera la qual l'ensenyà als Curetes de Xipre; allí el veié i l'aprenqué Pirrus, que l'ensenyà al poble grec i l'utilitzà, per ensinistrar els soldats en el maneig de les armes, a tall d'exercici o instrucció militar. Era conegut amb el nom de Ball d'espases per raó d'ésser ballat amb aquesta mena d'armes (costum conservat en algun país europeu fins fa molt poc), en lloc dels actuals bastons.

Així doncs, torna a fer-se patent la suposició que el ball de bastons (i, naturalment, el d'espases) són descendents d'aquelles antigues danses gregues per molt que haguessin passat més de mil anys des que els autors clàssics les haguessin descrit i el casament reial del segle XII; per molt que haguessin de passar-ne uns quatre-cents fins

⁵ Fins i tot podríem especular si aquest cansament de la gravetat dels balls grecs no podria ser el mateix que ja va publicar Teixidor al volum primer del seu "Discurso". Diu "El bayle se dividió en simple y compuesto: llamaban simple, al que únicamente se componia de movimientos de los miembros, como el salto, la mudanza, el cruzado y sacudimiento de pies, la carrera tanto hácia adelante como hácia atrás, el círculo, el encorvamiento, tendimiento de piernas, baxar y subir los brazos, y otras modificaciones y figuras, las que no tan solamente comprendian los movimientos referidos, sino tambien el reposo, la imitación del que piensa, que admira, teme, observa, llora, rie y duerme. El bayle compuesto, según los griegos, se reducía á que los baylarines añadian á los movimientos de los miembros, diferentes vueltas ingeniosas, las que ejecutaban manejando al mismo tiempo algunos cestos, planchas, ruedas, varillas guarnecidas de hojas de parra, lanzas, espadas, dardos, frascos y mechas encendidas." El subratllat és nostre.

⁶ A títol purament enunciatiu Rodrigo Caro (1884: 55) o Covarrubias (1611: 298).

que torni a haver-hi notícies de balls de bastons;⁷ per molt que, com diu Pelinski (2011: 393), la semblança formal no implica necessàriament semblança de sentit ni d'origen comú.

A l'inici de l'article ja hem avançat en què ha desembocat la suposició d'Amades. Per il·lustrar-ho podem posar dos exemples. El primer el trobem al llibre sobre el ball de bastons publicat per Alonso, Coll, Forner, Garrich i González (1995: 16) en el qual s'arriba a especular sobre com i qui va portar a terme aquell ball de bastons, el relacionen amb les "grans festes privades romanes" i el considera (el ball de bastons) format com a tal. El segon exemple, encara més recent, és un llibret infantil divulgatiu la publicació del qual ha estat impulsada per la Coordinadora de Ball de Bastons de Catalunya. En una il·lustració a doble pàgina (Bayés – Margarit 2010: sp) s'hi pot veure la representació del banquet de noces entre Ramon Berenguer i Peronella, naturalment, amb un ball de bastons al davant i el text que l'acompanya (el qual simula una conversa entre dos adolescents) cau reiteradament en la majoria dels tòpics que han anat associats a aquesta dansa tals com

Aquest casament, que va servir per unir Catalunya amb la corona d'Aragó [...] hi hagué ball de bastons. A més de ser la primera vegada que se cita aquesta dansa en un document, això deixa clar que, com a mínim des de llavors, el ball de bastons és present a Catalunya.

Passant a les danses de moros i cristians, la suposició es converteix en certesa quan Amades (1966: 105-110), seguint Caro Baroja creu que tenen un origen anterior al medieval, relacionant-les amb d'altres d'una arrel (suposadament) antiquíssima. A continuació s'embranca establint connexions, ascendències i similituds entre balls d'espases, balls de bastons, representacions teatrals populars, moxigangues i així un llarguíssim etzètera tan aquí com en molts d'altres països combinant les teories d'autors com Sharp, Frazer, Sachs, Wolfram, Pospicjl o el ja anomenat Caro Baroja. Per la seva part, Alford (1937: 221) arriba a considerar que aquella dansa de moros i cristians suposadament portada a terme el 1150 és la primera coneguda pel que fa a les "Morisca", cosa que li ha valgut ser discutida, per exemple, per Harris⁸ (2000: 31-36), el qual també s'ha fet preguntes sobre el document citat per Soriano, conclouent que

In the end, however, the Lleida moros y cristianos may be nothing more than a legend. Unless we can locate and verify Teixidor's source

⁷ La següent notícia correspondria a Tortosa el 1557 segons Massip (1992 : 53).

⁸ Per bé que aquest autor intitula Ramon Berenguer IV príncep de Catalunya i no pas comte de Barcelona, com correspondria en realitat.

or some independent account of the Lleida performance, we must remain, at best, agnostic.⁹

En tot cas, llegenda o no, la cita un cop més ha valgut per bastir tot un imaginari i una arrel profunda i justificadora de processos de creació o recuperació festius en aquest àmbit, tot aprofitant i traient el màxim de suc possible als textos d'Amades i interpretant, de forma ampla en vistes a les cites concretes, la configuració que podria haver tingut aquest ball de moros i cristians. A la pròpia ciutat de Lleida s'ha desenvolupat una festa que partint d'aquesta interpretació àmplia de la cita original s'ha barrejat, a l'hora de donar-hi forma, amb el model de festa de moros i cristians del País Valencià que, com indica Josep Vicent Frechina, "tal com la coneguem avui, es tracta d'una pràctica festiva conformada a primeries del segle XIX, en Alcoi i els pobles i viles dels seus voltants" partint, això sí, de diferents elements i celebracions anteriors com podrien ser les simulacions de combats entre moros i cristians en festivitats extraordinàries o les soldadesques dels segles XVII i XVIII (Frechina 2007: 4).

El cas dels diables és, si se'ns permet, encara més sagnant. És evident que Soriano coneixia els entremesos medievals en els quals, entre molts altres elements, hi apareixien els diables (igual que moros i cristians), com a mínim, a partir del segle XV. Si ja havia relacionat les pírriques amb les danses (o entremesos) de moros i cristians, quin obstacle hi havia per deduir que els catalans del segle XII havien afegit diables (diu "diablillos") a les descendents de les danses gregues si es trobaven en el mateix marc performatiu?. El camí quedava planer per a que Amades, sembla que en part fent-se un batibull mental i en part associant idees, cregués que el que hi havia en realitat era un ball de diables més que no pas un entremès de moros i cristians. I no només això sinó que, com a bon coneixedor que era dels balls de diables que ell mateix havia vist a les comarques penedesenques i del Camp de Tarragona, és fàcil suposar que va imaginar l'host de malèfics personatges, amb Llucifer al capdavant, bregant contra una cort celestial capitanejada per l'arcàngel Sant Miquel quan Soriano Fuertes, ni ningú altre, no els anomenen al fer-se ressò d'aquell regi esposori. Però Amades no coneixia cap més tipus de "diable festiu" o en el marc que ara podríem entendre de l'espectacle?. Donant credibilitat al fet de que s'esmentés la presència d'un diable en el document, ens quedarien obertes moltes qüestions sobre aquest punt: quin paper jugava? què representava?, el podríem associar al paper de diable burlesc tal com el coneixem avui en dia?, a un bufó?, a una evolució similar a la que podem veure en el salt de maces de la Patum?, al paper dels

⁹ "Al final, però, els moros i cristians de Lleida poden no ser altra cosa que una llegenda. Llevat que es pugui localitzar i verificar la font de Teixidor o alguna cita independent de la manifestació lleidatana hem de romandre, com a molt, agnòstics". La traducció és nostra.

botargues i massers en les seves variants?, i com no, caldria veure la denominació que utilitzaria, ja que les denominacions per referir-se a aquest personatges infernals també ens podrien portar a tot un seguit de disquisicions sobre les funcions i formes.

Deixant ja de banda la interpretació que en pot fer el propi Joan Amades, no deixa de ser curiós també el diferent ús i interpretacions que s'ha fet o extret de les diferents versions de les notes i informacions de Joan Amades, donant peu a interpretacions variades sobre la figura del diable o sobre què podia representar. Tant sols a nivell d'exemple citar dos autors. D'una banda Massip (1999: 247), ens parla de l'Angelomàquia, un combat entre àngels i dimonis, que serví entre d'altres per festejar el casament de Martí l'Humà i Margarida de Prades el 1409, i en la mateixa nota ens diu que més incerta és la referència que dóna Amades d'una representació de Llucifer i Sant Miquel escenificada al banquet nupcial de Ramon Berenguer IV i Peronella d'Aragó. D'altra banda Vallverdú (2006: 19) fent referència a les mateixes representacions ens diu que en tal casament de 1409 s'hi representà l'entremès del "Paradís e l'Infern" i que aquesta representació seria equivalent a l'esmentada (abans citada aquí a la propia obra) de 1150. El debat, el dubte i les interpretacions segueixen oberts.

Si podríem trobar múltiples cites, exemples i referències a la relació entre el moro i el dimoni en la relació Bé i Mal en els balls i entremesos de casa nostra i tota la significació que se'n deriva, Amades (1955: 184-185) rebla el clau quan en el marc d'intentar establir suposades relacions fundacionals i amb la boca petita, estableix una interconnexió entre els balls de diables i els de bastons quan diu

La lucha contra los espíritus malogradores de las fuerzas naturales y de los esfuerzos humanos parece manifestarse con cierta persistencia en nuestra danzas. Es curioso de observar que entre la diversidad de danzas que concurren a las fiestas patronales de la mayoría de las poblaciones de la Cataluña meridional figuran danzas de diablos que se desarrollan entre el estruendo de cohetes y demás fuegos artificiales y que cerca de ellos evolucionan las danzas de paloteo [...] Cabe observar que actualmente entre las danzas de diablos y las de paloteo no existe ninguna cohesión aparente, pero resulta significativa la persistencia de su constante proximidad.

En tot cas, Amades ens mostra un cop més la confusió de la referència, i ens porta a pensar de nou en la funció i tipologia d'aquest diable. No en va, i seguint amb el tema de la relació entre el ball de bastons i el ball de diables, o els diables, tenim l'exemple del ball de bastons de Tarragona que la figura del diable acomplint diferents funcions dins el ball.

El document

Tot i que ha quedat clar, o al menys així ens ho sembla, com ha arribat a formar-se el mite, forjat per Joan Amades, sobre les notícies més antigues que es tenien sobre els balls de bastons i de diables no ens hem pogut estar d'intentar saber alguna cosa més sobre el famós manuscrit que Josep Teixidor havia, al menys, conegut.

En primera instància, cosa lògica per altra banda, ens vam dirigir a l'obra publicada de Teixidor, això és, al primer volum del seu *Discurso* aparegut el 1804 sense que n'haguéssim obtingut resultats atès que només arriba a la secció sisena, dedicada als hebreus. De tota manera, sí que hi apareix una referència al que fou bibliotecari de Sant Isidro el Real, Miguel de Manuel, que no aclareix pas l'embrolla, i del qual diu:

...También le somos deudores de algunas noticias sobre otros asuntos; relativos á la historia de la música española, que el citado erudito habia adquirido en los archivos que con fin muy diverso registró, las cuales nos han sido muy útiles para poder concluir las secciones de este discurso concernientes á la música de España.

Calia, doncs, mirar si a l'obra inèdita de Teixidor podia haver-hi alguna referència al misteriós document. Per això ens hem valgut de dos treballs on se'n recullen transcripcions publicades, respectivament, per Emilio Casares (1988: 286-307) sobre els que es conserven al llegat Barbieri de la Biblioteca Nacional de España (per ser exactes anomenats *Fragmentos autógrafos* consistents en 70 pàgines en estat fragmentari i inconnex) i per Begoña Lolo (1996) pel que fa als conservats a la Biblioteca Arús de Barcelona (*Apuntes curiosos sobre el arte musical* i *Sobre el verdadero origen de la música*) i a la Biblioteca del monasterio del Escorial (*Manuscrito que se cree sea el 2º Tomo inédito de la memoria sobre la música*). En cap d'aquests documents hi ha cap menció a les noces entre Ramon Berenguer i Peronella.

De fet, Higini Anglès (1935: 313) poc o molt havia seguit el rastre del document quan diu que la notícia que ara tractem ja havia estat citada per Milà i Fontanals copiant Soriano Fuertes. El mateix Anglès afirma haver vist, anys abans, el manuscrit 14.060/14 a la Biblioteca Nacional (de España), que és el que es conserva al llegat Barbieri i publicat per Casares, però no pas el de Miguel de Manuel. Menéndez Pidal (1924: 153) va més enllà i desautoritza l'autenticitat d'aquest document ja que "procede de un relato manuscrito, al parecer demasiado tardío, falta de toda autoridad".

Exhaurida la via Teixidor ja només ens quedava resseguir els fons que havien estat a l'anomenada biblioteca de Sant Isidro el Real, a Madrid.

Amb l'expulsió dels jesuïtes de territori espanyol l'any 1767 ordenada per Carles III el monarca va voler nodrir la capital amb un potent centre educatiu complementat amb una magnífica biblioteca, per això va establir els Reales Estudios de San Isidro que el 1769 rebia els fons de cinc de les sis biblioteques jesuítiques de Madrid abandonades durant l'expulsió, quedant oficialment inaugurada el 1785 tal com documenta Aurora Miguel (1992).¹⁰ Pel que fa a Miguel de Manuel en sabem que era doctor en lleis i president de la Real Academia de Historia Eclesiàstica fins que fou nomenat bibliotecari segon el mateix any, arribant a exercir de bibliotecari primer entre 1788 i la seva mort ocorreguda el 1799.

Arribats a aquest punt se'ns plantegen dues hipòtesis: la primera proporcionaria un escenari en el qual l'enigmàtic document era propietat del mateix Miguel de Manuel amb la qual cosa s'exhaureix aquí la línia d'investigació ja que res no sabem on podien haver fet cap els seus béns. La segona és que, com sembla més versemblant, el manuscrit estigués dipositat a la biblioteca que ell dirigia i per això ens vam decidir a rastrejar-ne els fons. No serà ara i aquí el moment ni el lloc per repassar-ne les vicissituds que aquests darrers han viscut fins als nostres dies (de fet, ja hi ha qui s'ha ocupat de fer-ho) però sí que, al menys, intentarem deixar constància dels fets rellevants de la seva existència que ens ajudin a entendre com hem arribat fins aquí.

L'any 1815, després d'haver passat la Guerra de la Independència, pràcticament sense danys, la biblioteca tornà a passar a mans de la Companyia de Jesús, passant-se a anomenar Biblioteca Real Pública de San Isidro fins que amb l'alçament de del Riego el 1820 declaren extingida la Companyia i el juliol del mateix any obligada a abandonar el centre. Però amb la intervenció francesa de 1823 tornaria a restaurar-se la gestió jesuïta fins 1834. A l'any següent la regent Maria Cristina (mare d'Isabel II) firma el decret de supressió de la Companyia, passant definitivament la biblioteca a mans de l'Estat.

Totes aquestes anades i vingudes dels jesuïtes va propiciar, com es diu col·loquialment, que a cada bugada es perdés un llençol o, el que és el mateix, que alguna part del fons anés a parar a algun lloc que ens és, ara per ara, desconegut. Aurora Miguel (op. cit. : 281-282) ho il·lustra magníficament:

¹⁰ Si no es diu el contrari, tota la informació sobre la Biblioteca de los Reales Estudios de Sant Isidro és extreta d'aquest treball.

Durante este periodo, el hecho de que los padres de la Compañía se encargaran directamente de la gestión de la Biblioteca, debió propiciar que durante este periodo se trasladara las obras mas valiosas, y junto con el archivo del nuevo periodo del Colegio Imperial se formara la Biblioteca doméstica. En el momento de la expulsión, los jesuitas debieron llevarse parte de esta colección, y el catálogo de esta sección. Esta es la única explicación que he encontrado al hecho cierto de que el catálogo realizado por el abate Estala, e impreso en Göttingen, desapareciera, testimoniado por personalidades tan cercanas a la institución como Bartolomé José Gallardo: "sin inventario ni indice alguno... por haber desaparecido el que dichos Padres debían de tener de sus libros" [...] Esta hipótesis puede explicar también el hecho anecdótico ocurrido un siglo después, cuando Javier Lasso de la Vega, director de la Biblioteca de la Universidad de Madrid, hizo el traslado de la Biblioteca de San Isidro a sus nuevos locales en la Ciudad Universitaria. En el momento de correr una estantería se descubrieron "tabicados en un muro, unos 300 volúmenes en su mayoría procedentes de Bolonia, que estaban sin sellar ni catalogar y allí ocultos desde hacía un par de siglos aproximadamente, ya que la estantería que cubría el hueco donde se hallaron no tenía huellas de haber sido separada" [...] los jesuitas que volvieron al Colegio Imperial en 1823, y previeron su nueva expulsión, no quisieron perder su patrimonio cultural, por lo que escondieron aquellos libros que no pudieron sacar a tiempo, y que la fórmula de tapiar bibliotecas para su conservación ya se había realizado en Madrid pocos años antes.

El 1837 la més amunt anomenada Biblioteca doméstica (que, entre altres, comprenia els manuscrits conservats a Sant Isidro) va passar a l'anomenada Biblioteca de Cortes, situada físicament i depenent de les Corts espanyoles, les quals van suprimir-la el 1838. Aquest fons era també pretès per la Biblioteca Nacional i per l'Academia de Historia. Però no va ser fins 1847 quan la balança es va decantar definitivament per la segona institució. Mentrestant, el fons va ser conservat en unes condicions pèssimes, patint fins i tot un trasllat de la seu del Congrés fins l'antic edifici Teatro de Oriente.

Fins als nostres dies, el fons de manuscrits dels Reales Estudios de San Isidro ha romàs a la que ara es coneix com a Real Academia de Historia mentre que la resta (o allò que n'ha quedat després d'infiniat de trasllats, canvis de titularitat i, fins i tot, bombardejos) ha anat a parar a la Universidad Complutense de Madrid. A la vista d'això vam decidir posar-nos en contacte amb ambdues institucions. Tal com esperàvem, el personal de la Complutense¹¹ va adreçar-nos a la biblioteca de la Real Academia i aquesta, per la seva part, va confirmar que "después de una búsqueda en la Colección de Cortes

¹¹ Comunicació personal de data 29-12-2011.

(procedente del Colegio de San Isidro de los jesuitas), no hemos encontrado el documento de su interés.”¹²

Però per esvair qualsevol mena de dubte, i a suggeriment del personal de la Biblioteca Històrica de la Universidad Complutense de Madrid, vam consultar el valuós “*Indice de los manuscritos que poseyó la Biblioteca de San Isidro y fueron trasladados a la de Cortes*” publicat durant l’any 1876 dins la *Revista de archivos, bibliotecas y museos*¹³ sense que hi aparegui cap document que, ni tant sols, pugui semblar sospitós de contenir-ne informació.

On és, doncs, el manuscrit misteriós? No ho sabem. Més encara, les probabilitats que hagi estat destruït són altíssimes. Podria donar-se el cas que, per sort o per desgràcia, ara es trobi en mans d’algun particular o d’alguna biblioteca de qualsevol part del món sense ni tant sols estar catalogat. Ara per ara ens sembla impossible de localitzar-lo tot i que podem albergar una mínima esperança que algun dia surti a la llum.

Però, si això succeís, davant de quina mena de document ens trobaríem? Cert és que, en el millor dels casos, podria tractar-se d’alguna crònica coetània de Ramon Berenguer i de Peronella, digna de crèdit. Les possibilitats que tenim que algun dia aparegui un còdex del segle XII tractant aquests assumptes ens semblen però, més que remotes. Podria ser que fos algun cronicó de l’estil dels *Gesta Comitum Barcinonensium*, crònica llatina que pretén l’enaltiment dinàstic del Casal de Barcelona redactada a Ripoll durant la segona meitat del segle XII i que abarca –malgrat que fou posteriorment ampliada– fins a la mort del comte Ramon Berenguer IV, el 1162.¹⁴ Tampoc podem descartar alguna nota històrica present en algun cartulari procedent, per exemple, dels cenobis o centres eclesiàstics aragonesos o ribagorçans més potents, com San Juan de la Peña, Jaca, Roda d’Isàvena, Alaó, Barbastre...

Però també podria tractar-se –molt més probablement– d’una ressenya escrita o copiada segles després.¹⁵ Els manuscrits que

¹² Comunicació personal de data 02-02-2012.

¹³ Tom VI. 1876.

¹⁴ Actualment n’hi ha una còpia datable entre els segles XIV i XV a la Biblioteca de Catalunya, Ms. 420.

¹⁵ El segle XVII, per exemple, trobem una mostra del tema que ens ocupa en el *Llibre dels Feyts d’Armes de Catalunya*, suposada crònica històrica medieval escrita per en Bernat Boades, sembla que redactada en realitat a la segona meitat del segle XVII per Joan Gaspar Roig i Jalpí amb la voluntat, en el marc de diferents disputes historiogràfiques de l’època, d’aportar proves documentals a favor de les seves tesis sobre els orígens llegendaris de Catalunya i on se’ns diu que “*E apres en l’any ques comptaua .M.C.XL.JX. sen faeren les noces en la ciutat de Leyda, que ja la regina Peronella hauiaedat de .XV. anys, e foren feytes amb gran alegria dels aragonesos e catalans, e sen faeren moltes alimaries, e fochs, e balls, e altres coses d’alegria, axi com sen pertanyia*”. (Boades 1873: 243), (Val a dir també, que la datació del casament que ens dona aquesta crònica, afegeix una quarta data per al casament, ja que si s’ha donat com a bona la data del 1150, hem vist que s’ha citat el 1137, el 1151 i ara també el 1149.).

parlen del comte Ramon Berenguer IV i Peronella són nombrosos.¹⁶ El que ja és més difícil de trobar són descripcions històriques de la festa i del convit nupcial. Aquí hem de donar constància de les que trobem en dos manuscrits –molt interessants, cal dir-ho, perquè denoten un grau de protocol i de complexitat cerimonial en unes cronologies molt altes del Casal de Barcelona- datables tots ells a la primera meitat del segle XVI. Aquests manuscrits semblen respondre a les inquietuds de la corrent historiogràfica catalano-valenciana del Renaixement, de la qual foren grans exponents en Pere Miquel Carbonell (1434-1517), Pere Antoni Beuter (1490-1554), Francesc Tarafa (ca. 1495-1556), Rafael Martí de Viciano (1502-1574) o Lluís Ponç d'Icart (1518?-1578), entre d'altres.

El primer, que és el manuscrit 280 de la Biblioteca de Catalunya, porta per títol *La forma de la Coronació den Remon Berenguer comte de Barchinona com fou coronat en la ciutat de Çaragoça en Rey d'Aragó con ach fermat matrimoni ab dona Petronilla Reyna d'Arago*. Consta d'un quadern de 8 folis, dels quals són escrits del segon al setè. Creiem que pot datar-se pels volts de l'any 1500, si ens atenem a un anàlisi paleogràfic.

La segona font, coetània o un xic més tardana, porta per títol *Ceremonia ques fa com Lo Comte de Barchanona se va Coronar a Çaragoça* i forma part d'un volum manuscrit força heterogeni pel que fa al seu contingut, conservat a la biblioteca de l'Escorial, amb la signatura d-III-2. El llibre fou propietat de Rafael Martí de Viciano, qui el va rebre el 1535 de la senyora Isabel Pasqual de Viciano. La part que ens interessava del foli 129v al 131r.¹⁷

Aquests dos manuscrits es centren en la festa i cerimònia de la coronació, que és el que a nosaltres ens interessa. No cal dir que cap d'ells esmenta el ball de moros i cristians, però sí la unció amb el crisma i la imposició d'una dalmàtica i la corona per part del *justícia* d'aragó i de l'arquebisbe de Saragossa.

Un cop descrita la coronació, el primer manuscrit explica certs detalls del convit (com ha de seure, que el prelat qui l'ha coronat ha de fer la benedicció pròpia del llevat de taula, etc.), i pretén legitimar la dinastia comtal com a descendents de *Carlesmaynes* i fa un extens llistat de senyorius que resten sota la seva jurisdicció, així com una breu biografia tot mitificant-ne la figura, incidint la por que causava als *moros*:

era tant virtuós que moro dengú no-l gosava sperar ans lo conexien en la sobrevesta per què li fugien dalencontre. E per ço, com era tant

¹⁶ Per exemple, tenim el Ms. 420 de la BC, on s'esmenta el casament.

¹⁷ Agraïm al Sr. José Luis del Valle Merino les facilitats donades per la lectura d'aquest manuscrit.

virtuós cavaller, lo dit emperador li féu la dita donació del dit comdat e principat de Catalunya.¹⁸

El segon manuscrit també descriu detalls del convit i ornamentació del palau (normalment seria l'Aljaferia de Saragossa, ja que també sabem que Martí I l'Humà es va coronar el 1399 a la capital aragonesa) i el nomenament de càrrecs adjunts a la cort. En canvi, després fa esment com es desenvolupen alguns detalls de protocol a seguir quan es convocaven Corts generals, ja fos a Montsó o a qualsevol altre indret, per acabar amb una relació bastant aleatòria de fets succeïts entre la mort de *Carles manyes* i el 1202. No sabem com continuen els folis següents, per bé que segons el catàleg de la biblioteca de l'Escorial, al mateix foli 131r comencen uns annals.

En resum, creiem que Miguel de Manuel va posseir un manuscrit semblant, que copiaria una relació de la coronació i que, com a molt, esmentaria més detalls de la festa, entre els quals una representació de moros i cristians durant el banquet nupcial, suposadament fet a Lleida el mes d'agost del 1150. La resta ens sembla un riu de tinta del qual no veiem la font d'origen.

¹⁸ BC, Ms. 280, foli 6r.

ANNEX.

CITES RESSENYADES DE LES NOTES A L'ARTICLE FINS A JOAN AMADES.

Autor	Any de Publicació	Lloc Publicació	Any citat	Element citat.
BERNAT BOADES / JOAN GASPAR ROIG JALPÍ	Segona meitat s. XVII	<i>Llibre dels Feyts d'Armes de Catalunya</i>	1149	moltes alimaries, e fochs, e balls , e altres coses dalegria, axi com sen pertanyia
SORIANO FUENTES	1856	<i>Historia de la música española desde la venida de los fenicios hasta el año 1850</i> , p 125 del volum I		(precedidos de un gran coro de juglares y juglaresas, cantores y cantoras, como) - tambien muchas danzas , entre las cuales hace - particular mencion de una compuesta de moros y cristianos que figuraban un reñido combate
SORIANO FUENTES	1856	<i>Historia de la música española desde la venida de los fenicios hasta el año 1850</i> , del volum I pp 174-176		- ejecutaron uno de igual clase entre moros y cristianos
MILÀ I FONTANALS	1895	<i>Obras completas del doctor D. Manuel Milá y Fontanals</i> . Tom VI p 264		(no sólo figuraron juglares y juglaresas, cantores y cantoras, sino) - también muchas danzas entre las cuales hace - particular mencion de una compuesta de moros y cristianos que figuraban un reñido combate
ANGLÈS	1935	<i>La música a</i>	1151	(seguits de molts

		<i>Catalunya fins al segle XIII</i> p 313		joglars i joglaresses, cantors, cantores i d'altres que feien) - danses belles
CAPMANY	1944	<i>El Ball de Bastons de Gelida</i> SP	segle XII	- figurà en dites festes la dansa de Moros i Cristians , el que fa creure és degut el seu origen en el temps de la Reconquesta, ja que en dita època sovintejaven les lluites entre moros i cristians
AMADES	1952	<i>Costumari Català. Vol.III</i> p16	1150	- fou representat un combat dels diables amb els àngels , capitanejats i comandats, aquests, per sant Miquel Arcàngel. - També hi fou fet un ball de bastons
AMADES	1954	<i>El "ball de diables"</i> p 37	1150	- baile de bastones o de paloteo - y una farsa que representaba la pelea de unos diablos capitaneados por Lucifer contra una corte de ángeles dirigidos por el arcángel San Miguel
AMADES	1955	<i>Las danzas de espadas y de palos en Cataluña, Baleares y Valencia</i> p 185	1150	- danza de paloteo - junto a otra que figuraba una lucha entre unos ángeles dirigidos por el arcàngel San Miguel y una legión de diablos
AMADES	1966	<i>Las danzas de moros y Cristianos</i> p 91	1137	- Consta que se presentó una lucha de moros y cristianos

BIBLIOGRAFIA

-ALFORD, Violet: *Pyrenean festivals*. Londres, Chatto and Windus, 1937

-ALONSO SOLANES, Maria Rosa – COLL ROIG, Núria – FORNER QUIXAL, Rosa – GARRICH RIBERA, Montserrat – GONZÀLEZ MASIP, Albert. *Atles de dansa tradicional catalana. Els balls de bastons*. Barcelona, Editorial Alta Fulla, 1995.

-AMADES, Joan: "El ball de diables" dins *Boletín de la Biblioteca-Museo Balaguer*, cinquena època, tom II. Vilanova i la Geltrú, Centro de Estudios de la Biblioteca-Museo Balaguer, 1954

- "Las danzas de espadas y de palos en Cataluña, Baleares y Valencia" dins *Anuario Musical*. Vol. X. Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1955.

- *Las danzas de moros y Cristianos*. València, Instituto de Estudios Ibéricos y Etnología Valenciana – Institución Alfonso el Magnánimo – Diputación Provincial de València – Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Valencia, 1966.

- *Costumari català. Corpus, Sant Jordi i la Primavera*. Barcelona, Edicions 62, SL, 2005.

-ANGLÈS PÀMIES, Higiní: *La música a Catalunya fins al segle XIII*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans. Biblioteca de Catalunya, 1935.

-ASENJO BARBIERI, Francisco: *Documentos sobre música española y epistolario (Legado Barbieri). Volumen 2. Edición a cargo de Emilio Casares*. Madrid, Fundación Banco Exterior, 1988

-CAPMANY FARRÉS, Aureli: *El Ball de Bastons de Gelida*. Gelida, 1944. Reedició a Gelida, La Calaixera edicions, 1989.

-CARO, RODRIGO: *Días geniales ó lúdricos*. Sevilla, Imp. de El Mercantil Sevillano, 1884.

-de COVARRUBIAS OROZCO, Sebastián: *Tesoro de la lengua castellana*. Madrid, Luís Sánchez, 1611.

-BAYÉS, Pilarín – MARGARIT, Meritxell : *Petita història del Ball de Bastons*. Barcelona, Editorial mediterrània, SL, 2010.

-BOADES, Bernat: *Llibre dels Feyts d'Armes de Catalunya*. 1873. Consultat en línia a : <http://www.lluisvives.com/servlet/SirveObras/01715963548924933008813/ima0002.htm> darrera consulta (27/01/2012).

- FRECHINA, Josep Vicent: "Moros i Cristians. Entre la Tradició i la postmodernitat" dins *Caramella*, gener –juny 2007, XVI, 2007.
- HARRIS, Max: *Aztecs, Moors, and Christians: festivals of reconquest in Mexico and Spain*. Austin, University of Texas Press, 2000.
- IGNOTUS: "Indice de los manuscritos que poseyó la Biblioteca de San Isidro y fueron trasladados a la de Cortes" dins *Revista de archivos, bibliotecas y museos*, Tomo VI, 1876.
- MASSIP, Francesc : "Elements teatrals de la processó del Corpus de Tortosa" dins *Miscel·lània Jordi Carbonell*. Volum 3. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, S.A., 1992.
- "El Infierno en escena: Presencia Diabolica en el teatro medieval Europeo y sus pervivencias tradicionales" dins d'*Euskera* XLIV, 1999. Consultat en línia a : <http://www.euskaltzaindia.net/dok/euskera/49281.pdf> (darrera consulta 27/01/2012)
- MENÉNDEZ PIDAL, Ramón: *Poesía juglaresca y juglares*. Madrid, Publicaciones de la revista de filología española, 1924.
- MIGUEL ALONSO, Aurora: *La Biblioteca de los Reales Estudios de San Isidro*. Tesi doctoral presentada a la Universidad Complutense de Madrid, 1992.
- MILÀ I FONTANALS, Manuel : *Obras completas del doctor D. Manuel Milá y Fontanals*. Tom VI. Barcelona, Librería de Álvaro Verdaguer, 1895.
- PEDRELL, Felip: "Músicos catalanes olvidados III – José Teixidó y Barceló" dins *La Vanguardia*. Barcelona, 01-07-1890.
- PUJOL, Francesc i AMADES, Joan: *Diccionari de la dansa, dels entremesos i dels instruments de música i sonadors*. Barcelona, Fundació Concepció Rabell i Cibils, vda. de Romaguera, 1936.
- PELINSKI, Ramón: *La danza de Todolella*. València, Institut Valencià de la Música – Generalitat Valenciana, 2011.
- SORIANO FUERTES, Mariano: *Historia de la música española desde la venida de los fenicios hasta el año 1850*. Tomo primero. Barcelona, Narciso Ramírez, 1856
- TEIXIDOR BARCELÓ, Joseph: *Discurso sobre la historia universal de la musica*. Volum I. Madrid, Imprenta Villalpando, 1804.

-TEIXIDOR BARCELÓ, Joseph: *Historia de la música "española" y Sobre el verdadero origen de la música*. Edició, transcripció i anàlisi crítica de Begoña Lolo. Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1996.

-VALLVERDÚ ALBORNÀ, Ramon: *Foc en dansa. Els Balls de Diables Tradicionals del Penedès i el Camp de Tarragona*. L'Arboç, Ajuntament de l'Arboç-Esbart Català de Dansaires- Carrutxa, 2006.